

Keszei András

„Én kíváncsi történész vagyok”

Interjú Bácskai Verával

– *Bevezető gyanánt: Hogyan lesz valakiből történész, miért választja ezt a szakmát?*

— Kicsit vacilláltam, hogy a matematikát vagy a történelem szakot válasszam-e, de nekem 1948-ban kellett döntenem. 1948-ban érettségiztem, és ez egy olyan időszak volt, amikor az ember világmegváltási céljaihoz a történelem sokkal közelebb állt, mint a matematika. De még akkor sem voltam biztos magamban, ezért úgy döntöttem, indulok a tanulmányi versenyen és ha ott elérek valamilyen sikert, akkor érdemes történésznek lenni. A tanulmányi versenyen Berend és Ránki után harmadik lettem, és akkor úgy döntöttem, hogy mégis csak érdemes megpróbálni.

– *Milyen volt abban az időben egyetemre járni, milyen volt a légkör?*

– Én csak tanítottam az ELTE-n, mert Leningrádban végeztem az egyetemet. Kezdetben nem tudtam oroszul, az első év maga volt a szenvedés, de másodéven már értettem az órákat. Az első év rémálom volt, nem is érdekelt sem a kelet-, sem az ókortörténet, de másodéven Wajnsztajn professzor – aki az összes többi szovjet professzortól eltérően szabadon adott elő, és csak néha vett elő egy-egy idézetcédulát – ragyogó előadó volt. Ezért döntöttem amellet, hogy a középkorra specializálódok, mert tényleg érdekes, izgalmas volt. El kell azonban mondanom, hogy a középkor is csak a városok miatt érdekelt, a korai a középkort nem kedveltem. Tehát az eredeti, újkori érdeklődésem megváltozott. A Középkor Tanszék egy kis tanszék volt, öten voltunk nyugat-európai középkorászok, és mivel a középkor kevésbé volt átpolitizált tantárgy, ezért sokkal szabadabb volt a légkör. Ezen a tanszéken Wajnsztajn mellett – aki a harminc éves háborúnak volt nagy történésze – nagyon sokat lehetett még tanulni Ljublinszkajától, a francia történelem volt kiváló szakértőjétől, és az Anglia történetére specializálódott Stokmartól. Ezen a tanszéken nem volt mese, nyelvet tudni kellett. Olyan szemináriumok voltak, mint a *Doomesday Book*, tehát óangol; a német parasztháború iratai, amiket a tanárok leírtak nekünk, mert csak egy írógép volt az egész egyetemen. Ljublinszkajával vizsgáltuk a jeruzsálemi törvényeket, ami teljesen ideális formája a feudális viszonyoknak, ez viszont ófrancia nyelven zajlott. Szóval nagyon sokat tanultunk – módszertanilag is. A leningrádi könyvtár fantasztikus nyugat-európai kéziratanyaggal rendelkezett, amit részben összevásároltak, részben összelopkodtak a derék orosz tudósok, úgyhogy mi a paleográfiában is nagyon jó képzést kaptunk. A tanszéken egyébként szabad szellem uralkodott, lehetőség volt a kritikára és kérdésre. Mi öten nagyon jóban voltunk egymással, tehát mindig tudtuk, hogy ki mit csinál. Azt hiszem, választásom minden nehézség ellenére kitűnő volt, mert itthon az újkoron ilyen képzést nem kaptam volna.

– *Ezt a módszertani megalapozottságot Magyarországon nem lehetett volna megszerezni?*

– Nem. Biztosan nem, mert akkor már az igazán jó professzorokat kezdték kirugdosni az egyetemekről. Jellemző erre, hogy mikor én '53-ban tanársegédként idekerültem, az egyébként kiváló bizantinológus tanszékvezető – aki ugyanakkor került a tanszékre, mikor én – azt mondta, hogy ő a későközépkorhoz nem ért, azt majd én fogom előadni. Váczy Péter csak latin forrásgyakorlatokat vezethetett két éven át; hát kitől tanulhattam volna én ezt meg?! Gyónitól nagyon sokat lehetett volna tanulni, de én nem akartam bizantinológus lenni. Így ha megakadtam, akkor gyakorlatilag máshoz nem fordulhattam, mint Ljublinszkajához. És ő minden esetben gondosan megírta a véleményét a kérdésről. Igaz, addigra nekem már rég le kellett adni az órát, de ez akkor is egyfajta biztonságot adott. Ez azért is rendkívüli volt, mert a szovjetek még a szocialista országokba sem leveleztek szívesen. Ljublinszkaja teljes mértékben mögöttem állt, és azt hiszem, nagyon sokat tanultam tőle. Igaz, hogy a magyar történelmet autodidakta módon kellett megtanulnom, mert magyar történelmet csak nagyon keveset tanultunk, de hogy az előzményeket tényleg alaposan és mélyen tudtam, vagy legalább a problematikáját, ez a későbbi korszakok kutatásakor is sokat segített. Nagyon jó indítást kaptam tehát Ljublinszkajától, kapcsolatunk haláláig megmaradt. Magánemberként Magyarországon is meglátogatott. Romániába kerülésem után erdélyi magyar diákoktól érdeklődött felőlem. Mikor hazatértem és ezt megtudtam, írtunk egy közös képeslapot – nem akartam kompromittálni. Postafordultával jött is a válasz. Szóval így bánt a tanítványaival, ami ott azért nem volt általános.

– *Lehet, hogy naiv a kérdés, de volt lehetőség nyugati folyóiratok olvasására vagy kapcsolatfelvételtre?*

– Kapcsolatfelvételtől szó sem lehetett, de a nyugati folyóiratok ott voltak. A tanszék könyvtárában minden bibliográfiai forrás, segédlet megvolt, egészen az amerikai Saeculum-ig. Ezek olvasására előbb volt módunk, mint a megkritizált szovjet könyvekre, melyeket úgy adtak ki a könyvtárból, hogy előbb el kellett olvasni a kritikát és csak azután lehetett a könyvet. Például én Dózsáról írtam a szakdolgozatomat és egy kivételével minden elbeszélő forrás megvolt az akadémiai könyvtárban.

– *És hogyan jött a mezővárosok iránti érdeklődés?*

– Nézze, a szakdolgozat Dózsa volt. Dózsa természetszerűleg elvezeti az embert a mezőváros kérdéséhez. A hadjárat is mezővárosi vidékeken ment keresztül, a civitasok pedig kívártak. A másik ok pedig az, hogy a városok mindig is érdekelték tanulmányaim során. Természetesen felmerült az emberben az, vajon mi az oka, hogy Magyarországon oly kevés a nyugati értelemben vett város, ellenben hihetetlenül nagy volt a mezővárosok száma. Tudtam azt, hogy nyugaton is vannak szőlőművelő és egyéb városok, de nem ilyen méretekben, és nem ilyen jelentőséggel. Az volt a véleményem, hogy legalább ezek egy részének városi szerepkört kellett betöltenie, mert egyébként miből fizették volna pénzadójukat az alföldi parasztok, akik nyilvánvalóan nem szekereztek föl Budára, vagy pláne

Kassára. Tehát ez a két tényező: a mezővárosoknak a felkelésben játszott szerepe, valamint a gazdaság működése vezetett oda, hogy a mezőváros lett a fő érdeklődési területem, és gögösen el is toltam magamtól a civitasokat.

– *A korszak várostörténet-írásának érdekessége az, hogy Szűcs Jenő Debrecenben kezdett el foglalkozni a szabad királyi városokkal, Ön pedig Budapesten a mezővárosokkal.*

– Igen, Szűcs Jenő és Kubinyi András is. Jenővel kevésbé, Kubinyival nagyon szoros vitakapcsolatban voltunk. Andrásnak is a 15. század és a 16. század eleje volt a fő kutatási területe, emellett mindketten ott ültünk a nagy kutatóban, tehát a kapcsolatnak volt egy ilyen vonatkozása is. Azonban a középkorászok között volt egyfajta féltékenység is. Így mikor átmentem a 18. századra – mivel a fővárosi levéltárban nem volt középkori anyag – akkor egy erős impulzust jelentett, hogy 18-19. század várostörténetével foglalkozó Nagy Lajos, aki itt egy ideig még kollégám is volt a levéltárban és Vörös Károly hihetetlenül örültek, hogy van egy ifjabb közöttük, akit ez érdekel. Mindenben segítettek, tudták, hogy nekem meg kell tanulnom ezt a korszakot. Így ez a három ember igazi műhelyt alkotott.

– *Említette a középkorosok közötti féltékenységet. Mire vezethető ez vissza, esetleg a forrásadottságok szűkösségére?*

– Nem tudom magának megmondani. Szűcs Jenővel volt egy konfliktusom. Amikor Molnár Erik egy konferencián felvetette a nemzeti tudat kérdését, előadásomban azt mondtam el – és ezt az utolsó szavamig vállalom –, hogy a Dózsa felkelés nem nemzeti volt, hanem vallási köntösben jelentkező társadalmi. A vita után jöttem rá, hogy így akarva akaratlanul részt vettem az '56 utáni nemzeti nihilizmus felébredésében. Ezért, bár a megjelent szövegből sok különlenyomatot kaptam, abból soha senkinek nem adtam. Egy évtizeddel később egy *Új Írásban* megjelent cikkben pontosítottam nézeteimet és bíráltam Szűcs Jenő álláspontját. Jenő, akivel addig különben egészen jó viszonyban voltam, az előadásom után iszonyúan megsértődött. Ebben valószínűleg az is benne volt, hogy Kubinyi Bandi és Szűcs Jenő is levéltárosként kezdte, Fügedi is, s csak aztán került a Társulathoz, én meg hazajöttem a Szovjetunióból, és egyenesen az egyetemre raktak. Ez nyilvánvalóan nem volt jó pont számomra. Az első évben nem is nagyon kutattam, mert örültem, ha a tanítási kötelezettségeimet teljesíteni tudtam. A távolságtartás, miután én is levéltáros lettem, oldódott, ha András valamit tudott, akkor mindig segített. De istenigazából Szabó Istvántól kaptam sok segítséget. Ha nem is voltam közvetlen tanítványa, de tényleg ő volt az, aki bármikor, bármiben, a legteljesebb mértékben támogatott tanácsokkal. Azonban – bár soha semmilyen atrocitás és sérelem nem ért – a kollegák részéről mégis éreztem a távolságtartást. Valahogy a középkorász világ más volt, mint a Nagy Lajos, Vörös Károly és Gyimesi Sanyi köre.

– *Manapság sokat hallani az ideológiai korlátokról...*

– Kubinyi Bandinak és Szűcs Jenőnek – mint nekem is – volt egy marxista korszaka. De 1953-tól, hazajövetelem után, már kezdtem kritikusabban gondolkodni, addig tényleg teljesen elkötelezett híve voltam a marxista elméletnek. Azonban sok dolgot máig is alapvetően elfogadok belőle. Én nem

tagadom meg – és ezt nem is tartom szégyennek –, hogy a marxi elméletet egy máig is nagy gondolkodó teljesítményének tekintem. Levezésükben például nagyon gúnyos és felületesen kanonizált észrevételeket tettek különböző középkori és újkori történésekre, vagy folyamatokra, melyek hihetetlenül találóak is voltak.

– *Pályafutásában ott tartunk körülbelül, hogy megszületett a mezővárosok...*

– Nem, a mezővárosok, az később született. Egy évet tanítottam mint tanársegéd, majd aspiráns lettem, de csak egy évig voltam itt aspiráns, mert vezetőm, Gyóni Mátyás, az én aspiránsi vizsgámat kívárva, még aznap öngyilkos lett. Vezető nélkül maradtam, majd átkerültem az Intézetbe, ahol Makkai Lászlóhoz kerültem, aki nagyon jó vezető volt. Nem engedett túl hosszú pórázra, ha sokáig nem látott, csak előszedett, ugyanakkor az ő gondolkodása rettenetesen stimuláló volt, tényleg sokat tanultam tőle. De ez rövid ideig tartott. Igazából '56-ban kezdtem levéltári kutatásaimat. Az nem tudományra termett év volt, és mikor következett a 2 év szünet, addigra már nagyon sok anyagot összegyűjtöttem. A „Mezővárosok”-at fővárosi levéltárosi minőségemben készítettem el, s védtem meg 1962-ben. Ezután még egy darabig középkori témákkal foglalkoztam, a „Gyulai uradalom” született akkor.

A levéltárban a fővárosi közüzemek és üzemek volt a referenciám, ami egyáltalán nem érdekelt. Amikor Nagy Lajos átment a múzeumba, átadta nekem a pesti levéltárat. Ekkor jöttem rá, felesleges erőlködnöm azon, hogy heti két napban próbáljam meg utolérni magam a középkori forrásokban és irodalomban, mikor egész nap hallatlanul gazdag iratanyaggal foglalkozom. Tulajdonképpen ekkor váltottam, először a 18., majd a 19. század pesti társadalommal, és összehasonlításként más városok történetével kezdtem foglalkozni.

– *Fő érdeklődési köre azonban megmaradt.*

– A város megmaradt egész életem során. Nem tudom magának megmondani, hogy mi e vonzalom oka, de ez kezdettől fogva így volt és a továbbiakban csak erősödött. Amikor a fővárosi levéltárban voltam, még erősebb lett a kötődés, de ez nem önmagában a városra, hanem egy olyan képződményre is irányult, ahol meg lehet fogni egy régió vagy egy ország társadalmi fejlődését.

– *Tegyük föl, hogy egy várostörténész, aki nagyon sokat foglalkozott Pesttel és Budával, végigsétál a városban; milyen szemmel nézi az épületeket, az utcákat, a várost, mi az a plusz, amit a várostörténész lát?*

– Azt hiszem, az épületekben minden kulturált ember látja a különbségeket. Annak idején, amikor ezek az iratok nap mint nap kezében voltak, szinte tudtam, hogy ki melyik házban lakott, tehát volt bennem egy személyes kötődés is. Az utcahálózat mindig elárulta a város korát, mert átépíthettek mindent, de a régi centrum, a régi városmag utcahálózata rögtön mindent elárult, hogy hol állhattak a falak. Én az 1828-as összeírásban városnak minősített települések 90%-át megnéztem, és pontosan fel tudtam mérni, hogy hol volt a régi város központja. Azt hiszem tehát, az igazi plusz, amit a várostörténet minden történész számára ad, az az orientáció és a biztonságos mozgás a terepen.

– *Mikor következett be a Nyugat felé fordulás: szakmai kapcsolatok kiépülése,*

részvétel konferenciákon stb.?

– Nagyon későn, mert a külföldi konferenciákon való részvétel nem szakmai, hanem politikai kérdés volt. Nevet az ember, mikor hallja, hogy mennyi külföldi publikációja van valakinek, mert tudja, hogy kiment az illető, de dunsztja sem volt – igaz, a többieknek még annyi sem – a magyar történelemről... Mikor 1968-ban kiküldtek hungaricát gyűjteni, istenigazában nem tudtam kapcsolatokra szert tenni. A '70-es években már több könyv jött be az országba, akkor ismertem meg Jim Dyos munkásságát. Írtam is Dyosnak egy levelet, melyhez mellékeltem a pesti polgárok mobilitásáról szóló írásom rövid angol rezüméjét. Dyos fantasztikus volt, mert pillanatok alatt válaszolt, megírta, hogy kikkel fog engem megismertetni; ez a levelezés tényleg össze is hozott különböző emberekkel. 1976-ban volt egy kényes utam, amikor Dyoshoz mentem. Egy hétig Leicesterben ültem, ekkor ismertem meg Peter Clarkékat, Penny Corfieldot, ekkor mentem Sheffieldbe Tony Suthcliffhez, tehát ez volt az első kapcsolatfelvétel. A levelezést tovább folytattuk, de még mindig nem voltam elég jó állampolgár, hogy engem küldözgessenek. Az első konferencián Vörös Károly ajánlására vettem részt Freiburgban, 1978-ban vagy 1979-ben. Lényegében ez volt az első kinti szereplésem. Ezek a kapcsolatok adták meg az alapot arra, hogy a Kelet-Európa Kutatócsoportban elkészítsük a *Bürgerium* kötetet: Berend azt mondta, hogy most csináljunk egy kötetet, mire én azt válaszoltam, hogy nekem nincsenek olyan kapcsolataim, csináljanak előbb egy agrártörténeti munkát. Végül a miénk lett előbb kész. E kapcsolatok a Hajnal István Kör megalakulása után lettek intenzívek. Egyrészt angolul is megjelent a könyvem, és Gyáni Gábor megmondta, hogy kinek küldjek belőle. Másrészt eljutott hozzám a löweni gazdaságtörténeti kongresszus felhívása. Egy szemináriumomra azzal robbant be Granasztói, hogy ez a téma rám van szabva, csináljak gyorsan egy tématervet, amit ő elküld Peter Clarknak. Külföldön – Magyarországgal ellentétben – tényleg nagy visszhangja volt az akkor már akkor angol nyelvre lefordított „*Város és városi társadalomnak*”, valamint a *Bürgeriumnak* is. A '80-as évek közepén aztán, amikor kint voltam Németországban, megismerkedtem Kockával és Kaelblevel. Kapcsolataim igazából a Hajnal István Kör létrejötte után alakultak ki, tehát meglehetősen későn.

– Akkor 1976-ban találkozott először az angol várostörténészekkel, az angol-szász iskolával. Mit jelentett ez, milyen erővel hatott?

– Az angol várostörténeti irodalom nagyon erőteljesen hatott. A német akkor még túlságosan jogtörténeti, unalmas volt. Egyszer Ságvári kiküldött Linzbe, Rausch koraközépkoros konferenciájára, ahol megdermedtem, hogy Kubinyi és főleg Fügedi előadása mennyire kimagaslott a német, osztrák és svájci előadók közül, akik erősen jogtörténeti beállítottságúak voltak. Gyakorlatilag az angol irodalmat ismertem meg, úgy éreztem, tőlük tanulhatok. Mint már említettem, leveleztem Dyossal. A levéltárnak akkor már járt a *Local Historian*, amiből kiderült, hogy az angolok a helytörténetben is a legjobb erőiket vetették be. Aztán egy-egy nagyobb konferencián mindig kiderült, hogy nemcsak számunkra probléma az, hogy mi a város, hanem számukra is. Nagy reveláció volt, hogy ez nemcsak a mi sajátosságunk.

– Gondolom, ez a probléma már a mezővárosok kapcsán felmerült...

– Igen, de ott nem volt számomra ennyire világos az, hogy az arányok ennyire mások Magyarországon. Irodalom igazából mindig csak a nagyvárosokra volt, így az egész 1828-as összeírás földolgozását meghatározta, hogy Nagy Lajos földrajz-történelem szakos volt. Az angol földrajzi irodalomból sokat tanultam, a franciából is, de ott mindig minden túl volt írva, s bár azt nem mondanám, hogy ez utóbbi egyáltalán nem hatott rám, igazából mégis csak az angol, majd a német társadalomtörténeti irodalom felé orientálódtam.

– Közben a funkcionális városszemlélet felé vezető út is kezdett kirajzolódni.

– Igen, így van. Ez volt számomra az egész nyitja. Ha jogilag definiáltam, akkor nem tudtam mit kezdeni a dologgal. A népességszámmal sem lehetett már operálni, mert már a középkorban is voltak a kisvárosinak megfelelő népességűek. Az ipar... Mikor a mezővárosok első variációját megírtam, akkor még a kézműiparra koncentráltam, ez volt a klasszikus trend. Miután elolvastam, rájöttem, hogy ez nem így van. Így az egész koncepciót át kellett írnom. De a kérdés továbbra is az volt, hogyan definiáljam a várost, hogy megragadhassam a magyarországi városfejlődést. A kulcsot a földrajz, a funkcionális városszemlélet adta meg. A marxisták azt felejtették el, hogy Marx mikor azt mondja, hogy a város az első társadalmi munkamegosztás, akkor nem azt mondja, hogy ez az egyedüli. És itt pontosan erről van szó. Rendben van, hogy ez volt az első, de ami a város és vidéke közt végigmegy, az egy állandóan fejlődő kapcsolat, bizonyos ágai elhalnak, bizonyos ágai erősebbé válnak, ez egy ilyen munkamegosztás. Ebben tehát őszintén szólva teljesen egyetértek Marxszal. Az angoloknak voltak ilyen kutatásai, nemcsak a földrajzosoknak, hanem történészeknek is. Nagyon vonzó volt az angolok empirikus beállítottsága. Kezdetben az *Annales* is nagyon orientált, de azután volt tíz olyan év, amikor egyszerűen elolvastam a tartalomjegyzéket, belelapoztam, és azt mondtam, ezzel én nem tudok mit kezdeni. Tehát az angoloktól és később a németektől tanultam sokat, bár a németeknél csak két-három kiemelkedő munka volt. Rájuk is jellemző volt, hogy ott ültek, mint a rendes helytörténészek, és minden különösebb magyarázat nélkül közöltek kötetekbe gyűjtött polgárneveket.

Azután mikor még vígan kvantifikáltam, elég hamar rájöttem, hogy ez csak egy kiindulópont. A statisztikai táblázatok arra kitűnően alkalmasak, hogy tudjam, hol sűrűsödnek a problémák, hol van valami változás, mivel kell összehasonlítanom az adataimat, csak hogy ezzel nincs lezárva a dolog. Például Pest foglalkozási összetételét vizsgáltam rengeteg táblázattal, és jóformán semmit se változott 150 éven át: nem 32% volt a kézműves, hanem csak 29,5%. És akkor jött rá az ember, hogy itt nemcsak százalékokról van szó, hanem arról is, hogy ezek már más emberek voltak. Mélyfúrásokat kell végezni, hogy megtudjuk, kik voltak akkor és kik voltak ekkor. Így elég hamar rájöttem, hogy a számok csak az orientációban és az alapozásban segítenek, de az emberek nélkül nem lehet semmit sem kezdeni. Emlékszem, Lajossal hosszan tűnődtünk azon, hogy akármit kapartunk meg, körülbelül az 1770-es években valami megváltozott. Nem tudtuk, hogy mi, de mindig valahol ott változtak a dolgok. Ott kell

megkaparni. Úgyhogy én nem dobnám ki a kvantifikálást, csak egyszerűen a helyére kell tenni.

– *És hogyan talál egymásra az 1828-as összeírás, a statisztikai módszer és a funkcionális szemlélet, hogy azután egy „Piacközpontok” szülessen belőle?*

– Jaj, ennek nagyon édes története van. A funkcionális szemléletet már korábban is többé-kevésbé elfogadtuk mind a ketten. A dolog története a következő: a fehérvári Alba Regia napokra Lajos – aki nagyon hosszú ideig ott volt levéltáros – szervezte az előadókat, és azt mondta, hogy ő a Fejér megyei 1828-as összeírásról fog előadni Fehérvár szempontjából, majd megkért, hogy én is csináljak valamit. Gondoltam, megnézem a foglalkozási összetételt, s lementem Fehérvárra. Ott kiderült, hogy az adókönyvek nem adják meg a foglalkozást, sem az ezek után fizetett jövedelemadót. Erre kétségbeesetten összegyűjtöttem a használható összeírásokat, és arról beszéltem, hogy Fehérvár város az ipari népességének a lakossághoz való arányát tekintve mindig valahol az élvonal alján és a középnek a tetején helyezkedik el. A két előadás akarva-akaratlanul abszolúte rímelt és két különböző megközelítésből egy teljesen hasonló problémafelvetés született. Lajosnak akkor támadt az az ötlete, hogy csináljuk meg. Adatainkat térképre vittük, ami kemény munka volt, és rangsoroltuk. Mikor azután kiderült, hogy vonzaskörzetét tekintve Máramarossziget a hetedik helyen volt, rájöttünk, hogy tovább kell menni. Ez olyan mértékben mondott ellent mindannak, amit addig a várostörténetről meg a városokról tudtunk, hogy azt mondtuk, próbáljuk kitalálni, miként lehetne ezt a rejtélyt megfejteni. Először egy húszas mintán, kézzel számolva, egy rangsor-korrelációt csináltam, mert húsz éve még semmilyen gépi eszköz sem állt rendelkezésre, és próbáltuk megállapítani, hogy mely tényezők hathatnak. Ennek eredménye alapján – a múzeumban rendezett értekezleten, melyen statisztikusok, szociológusok, földrajzosok és némi történészek vettek részt – a földrajzosok és statisztikusok azt mondták, hogy a felmerült kérdések jók, a probléma faktoranalízisre érett. A faktoranalízisről nem volt magyar irodalom, angol irodalom alapján dolgoztunk. El kell mondanom, hogy mi nem voltunk a klasszikus értelemben vett team – két ember nem lehet az –, de egyedül nem lehetett volna megcsinálni. Valami iszonyatos volt, néha komolyan elcsüggedtünk. A másik az, hogy függetlenül attól, ki mit írt, a könyv minden mondata teljes konszenzussal született.

–*Az elsőtől az utolsóig?*

– Az elsőtől az utolsóig. Mindig megvitattuk amivel nem értettünk egyet. Az egyes fejezeteket hol én írtam, hol a Lajos. Megjegyzem, Lajost nagyon nehéz volt rugdalni, – úgy látszik nekem már így telik az életem: olyan kollegáim vannak, akik nem akarnak írni. De ez azt jelentette, hogy egy olyan mondat sem született, melyben közöttünk ne lett volna konszenzus. Az is kiderült, hogy két ember is képes megcsinálni. Jó, a végén a statisztikai hivataltól kaptunk segítséget, de a felét még mi adtuk össze kurbli számítógéppel. A kódolást is, – ami külön gyönyör volt, nagyon kellett vigyáznunk, hogy el ne toljuk – magunk csináltuk, ami a mai team-munkában elképzelhetetlen.

– És miért olyan soká jelent meg a könyv?

– A kiadás nagyon lassan ment. Ez tulajdonképpen a statisztikai hivatal bűne volt, az akadémia a saját idejéhez képest három év alatt kiadta, ami gyorsnak számított. Tehát nem rajtunk múlt a dolog.

– Közben ha egy hirtelen ugrással eljutunk a 80-as évek végéig, akkor azt látjuk, hogy itt majdnem párhuzamosan jelent meg két könyv: a klaszteranalízis alapján végzett vizsgálat és a Vállalkozók előfutárai...

– A városi társadalom megjelenése korábban volt. A klaszterezés története érdekes, mert a statisztikai hivatal elvesztette kitűnő programozókat. Végül mégis sikerült vele találkozunk. Elmondtam neki, hogy a kiértékelést nem a klasszikus módszer alapján csináltam. Ő hívta fel a figyelmet a klaszteranalízis módszerére, az adatokat akkor Andorkákék baráti szívességgéként lefuttatták a statisztikai hivatalban. Még sok mindenre rákérdezhettünk volna, de örülnünk kellett, hogy ezt is megcsinálták. Így született a klaszteranalízis, ami igazolta, illetve más oldalról világította meg a korábbi csoportosítást.

Közben szóba került, hogy ebből írjam meg a doktorimat, ami így is történt. Igaz, hogy ezzel az anyaggal messze nem lehetett olyan „igazi társadalomtörténetet” csinálni, de nekem csak az volt érdekes, hogy az egyes rétegek súlyát a városi javakból való részesedésük alapján próbáljam elemezni, ami kemény munka volt, de ezt most már magam csináltam. Lajos ezt még elolvasta, közvetlenül a halála előtt, és keményen kritizált. A „Városi társadalom...” egyszerre volt a „Piackörzetek” ellenőrzése és egyben továbblépés.

Közben a közgazdaságtudományi egyetemen megalakult a „keleteurópa” és egyik pillanatról a másikra kineveztek társadalomtörténésznek. Koncz Katalin és Halmos Károly akkor csinálták a vállalkozó-kutatást.

– Ez mikor volt pontosan?

– A 80-as évek elején. Ők kutatták a vállalkozókat, én pedig azt mondtam, jó, gyerekek, akkor én megnézem az előzményeket. Akkor még nem tudtam, hogy Kövér tanár úr bankár vonalon szintén ezen a mintán dolgozik. Rendkívül érdekelt a probléma, untam azokat a közhelyeket, hogy itt kapitalizmus minden gyönyörűsége csak a zsidóknak köszönhető. Tehát ezt is meg akartam kaparni, de leginkább azt akartam tudni, hogy tulajdonképpen kik is voltak ezek az emberek, mit csináltak, miben különböztek a többiektől – már amennyire a forrásadottságok ezt lehetővé tették.

Közben Klaniczay elindította a mikrotörténeti sorozatot, és megkérdezte, hogy van-e valami a tarsolyomban. Azt mondtam, hogy ez van. A *Vállalkozók előfutárai* még beleesett abba az első öt kötetbe, ami megjelent.

– Ez az előzőekhez képest egy teljesen más megközelítésű munka. A jövő melyik vonalon képzelhető el inkább: a kvalitatívon vagy a kvantitatívon?

– A narratíva, az emberek vonalán, több oknál fogva. Tényleg vannak, akik azt mondják, hogy nem akarok számot látni. De az ilyen nagy vizsgálatoknál ez kevésbé lényeges, sokkal fontosabb, hogy ezek kivitelezéséhez team-munka kell, ez pedig nincs Magyarországon. Iszonyú nehéz ennek megszervezése.

Mikor azon tűnődtem, hogy most már lesz időm kutatni, Gyáni Gábor azt mondta nekem, hogy írjam meg a magyar várostörténet szintézisét. Tetszett a dolog, de aztán arra gondoltam, hogy ha én tudományos szintézist írok, akkor vissza kell nyúlnom a statutumokig, amik egyáltalán nem érdekelnek. Így elment a kedvem a dologtól, mígnem Gyurgyák János az Osiristól meg nem kérdezte, hogy miért nem írok nekik. Elmondtam neki a témával kapcsolatos fenntartásaimat, mire azt mondta, hát írd meg a mi népszerű tudományos sorozatunkba, ahol a saját véleményed képviselheted, s nem kell a teljességre törekedned. Elfogadtam a felkérést, jövő májusig kell elkészülnöm a kézirattal.

– *Ezt nem is tudtuk.*

– Igen, mert arra gondoltam, előtte még csinállok egy pesti családról egy bemelegítő kutatást. Most körülbelül azt tudom, hogy milyen síkon fogom megírni, gyorsan szeretnék vele elkészülni.

– *A könyvet jövő májusra várhatjuk?*

– Remélem. Tudja engem mindig az érdekelt, hogy valahogy közelebb kerüljek a rejtvényhez, amit magamnak feladtam. A kérdés megfejtéséhez, kíváncsiságom kielégítésére. Én kíváncsi történész vagyok, ha valami kérdés izgat, azt meg akarom oldani. Ami ahhoz kell, azt megteszem.

– *És hogyan születnek a kérdések?*

– Egymást vizsik. A Dózsa-felkelés vitt a mezővárosokhoz, hogy akkor mi a város. A „*Gyulai uradalomban*” az érdekelt, hogy egyáltalán meg lehet-e fogni a népességszámot. Az ragyogó anyag volt, kiderült belőle az, hogy szerencsés esetben a mezővárosi önkormányzat a vélnél sokkal nagyobb szerepet töltött be. Tehát valahol itt fejeztem be. Ezután még csináltunk egy 16-17. századi birtokmegosztás-kutatást, ahol kiderült, hogy nagybirtokosok alig voltak, szemben a rengeteg középcs és kisbirtokossal. Már a 16-17 században! De ezt a kutatást soha nem fejeztük be. Miután a Fővárosi Levéltárba kerültem, Nagy Lajos azt a tippet adta, hogy a betáblázási jegyzőkönyvekben nézzem meg a kereskedelmet. Nos kiderült, a kereskedelemre kevés adat maradt fenn, nem így a hiteléletre. Innen jött a hitel és kereskedelem. Akkor már rengeteg pesti embert ismertem, a kézművesek helyzetét, foglalkozási összetételét, a konfliktusok jellegét, a választópolgárságnak a tanácshoz címzett panaszait. Nagy volt a kihívás, mert Pesten nem maradtak fenn az adókönyvek, Budáról bőségesebbek a források. Fő problémám az volt, hogy miképpen lehet e város társadalmát, annak változásait, rétegződését rossz forrás-adottságok esetén megragadni. Belekaptam a később divatossá váló mobilitás- és házasságkutatásba, melyek elég munkaigényes ügyletek voltak. De én mindig nagyon élveztem, soha nem bántam meg, hogy történész lettem. Főleg amikor kutattam. A kutatás egy keresztrejtvény, amit meg kell fejteni, választ kell találni a feladványra. A probléma igazából idáig érdekelt.

– *Megkérdezhetem, hogy mi a legújabb rejtvény?*

– A legújabb rejtvény egy pesti építész család, akit mindenféle oldalról meg lehetne vizsgálni. Számomra az a meglepő, hogy miként emelkedett fel a régi polgárság állítólagos eltűnésének időszakában. Havel egy szerencsétlen sorsú kőműves fia, aki tízéves korában árva lesz. Miután az egész családját leírja,

megállapítható, hogy apai ágon mindenki ‘versager’. Viszont anyai ágon az unokatestvérek közül többen kőművesek, építészek. Józsefvárosiak, tehát nem nagy mesterek. Egy részük elvégzi a technikumot, mérnök lesz. Általában a vasútnál helyezkednek el. Igazán sikeresek nem lesznek, habár azért úriemberek. Havel Lipót egy nagy zsidó építési vállalkozóhoz kerül, aki nagyon megszereti, társává fogadja, egyenleti házasságát. Fuchs királyi pénzváltó lányát veszi feleségül, akiről kiderült, hogy nagyapja, mikor Havel született, kapás volt. Kapás és háztulajdonos Józsefvárosban. Havelék nagypolgári élete kiderül a gyerekek levelezéséből. Tehát ez izgatott, hogy honnan jön ez az egy generáció alatt fel-emelkedő társaság, amely nagypolgári – felsőközép-polgári létet teremt gyermekeinek, ahol a két fiú nemesített polgárlányt, két testvért vesz el. A papírforma szerint ebből a családból a mérnököknek kellett volna kiemelkedni. Erre emberünk, aki négy elemi végzett és rajziskolába járt szorgosan, teremti meg a jólétet. Igaz, neki a vállalkozó részéről volt egy szerencsés emeltyűje is. Azt a vonalat szeretném jobban megfogni, hogy az igaz sztereotípiák mellett, mint amilyen a tanulás is, van, mikor valami egészen más kell egy egygenerációs szédítő karrier befutásához.

– *Teljesen másra terelve a szót: a társadalomtörténet hová helyezhető a honi történetírásban?*

– Jaj... Most éppen a pesszimista korszakomat élem, mert amikor a Hajnal István Kör megalakult, akkor a hivatalos történetírás, ami máig is a Történettudományi Intézetet és kapcsolt részeit jelenti, azért egy kicsit odafigyelt a Hajnal István Körre, éreztünk egyfajta megbecsülést. Ez abban is megnyilvánult, hogy – nem én személy szerint, hanem mint a Kör elnöke – tagja voltam az akadémiai történeti bizottságnak, a *Századoknak*, mindennek. Egyszóval volt egy érdeklődés részükről, most azonban azt tapasztalom, úgy érzik, ennek semmi értelme. Több dologból. Egyrészt, mert egyetlen bizottságban sincsenek társadalomtörténészek. Kövér György most a Hajnal István Kör elnöke. Tagja a Történettudományi Bizottságnak? Nem! A másik a Kövér-Gyáni féle „*Magyarország társadalomtörténete*” kötetet ért bírálatok, különösképpen a *Magyar Tudomány* recenziése részéről, aki kimondottan elutasító, nem annyira Kövér György, mint inkább a társadalomtörténet iránt. A szakmai elfogadottság részéről tehát az elmúlt években hanyatlás történt. De tulajdonképpen ez nem olyan tragikus, inkább nézzük az eredményeket. Amikor a Hajnal István Kör megalakult, valóban fórumot, eligazítást jelentett a vidéki társadalomtörténészek számára, akik ott voltak a forrásanyag mellett. Nagy szakmai-egyesületi élet folyt, ami mára ugyan lecsökkent az évi konferenciákra, de azért ezeken a konferenciákon még mindig elég szép számú a részvevő, s ez nem engedi elhamvadni a tüzet.

A tanszék szerepéről röviden: úgy érzem, azt a célt, amit a tanszék megalapításakor kitűztünk, tehát hogy legalább a diákok egy részéhez eljusson, hogy vannak más módszerek, paradigmák, elméleti megközelítések, hogy az oktatást forrásközelivé tegyük, ne pedig tölcseően meséljünk nekik, bizonyos alapkönyveket magyarul a kezükbe adjunk, ebben a tanszék elég jelentős szerepet játszott. Az alpművek bővülő elérhetősége elsősorban Benda Gyula tanár úrnak köszönhető,

aki az Osiris Kiadónál igyekezett a fordítandó-kiadandó könyvek kiválasztásánál mind a már klasszikussá váltakat, mind a legújabbakat kijelölni. És hát magunk is hozzájárultunk, elég, ha a Csokonainál megjelent „*A modern város*” kötetre gondolunk. Azt hiszem tehát, a kitűzött célból ahhoz képest, hogy kevesen voltunk és csekély anyagiakkal rendelkezünk, elég sokat megvalósítottunk. Sokat köszönhetünk a Soros Alapítvány éveken át tartó támogatásának és a Tempus-programnak is. A Tempus-program segítségével volt a mi hozományunk: akkor talán mi voltunk a számítógépekkel legjobban felszerelt tanszék, és a külföldi könyveket is meg tudtuk venni. És akkor még nem beszéltem a Tempus intenzív kurzusokról – melyekkel diákjaink nemzetközi kapcsolatait alapoztuk meg. Úgyhogy nemcsak rajtunk keresztül ismerték meg a társadalomtörténeti kutatásokat, hanem hosszabb-rövidebb külföldi tanulmányutakon is; mi folyik Európában és Amerikában a társadalom- és várostörténet terén. Azt hiszem, a várostörténet is reflektorfénybe került, ami nem baj, hiszen mint külön diszciplínát nem oktatták. Nem mintha nálunk külön diszciplína volna, de azzal, hogy a kínálatban minden évben két-három ilyen szeminárium vagy előadás van, az azért hozzájárult a megerősödéséhez. Összefoglalóan: úgy érzem, a tanszék nagyon rövid és küzdelmes fennállása és kis létszámú oktatói gárdája ellenére, betöltötte hivatását, teljesítette a maga elé tűzött célokat, hogy évente legalább 8-10 embernek nyújtsa mindezt.

Közben megindult a doktori képzés is, a mi doktori iskolánknak 30-35 tagja van, ami a magyarországi történészekhez viszonyítva nem is csekély utánpótlás. Nem azt mondom, hogy elégedett vagyok, meg hogy ennyi elég, de nem vallottunk kudarcot az elképzeléseinkkel. A doktori iskola célkitűzéseire még hozzátenném, hogy lehetővé tegyünk a fokozat elnyerését a vidéki, diplomás levéltárosok és muzeológusok számára, ami bevált. Történt itt valami. És azt hiszem, nem kell, hogy érdekeljen, hogy a hivatalos történetírás, annak főleg egyre inkább ellankadó tagjai – ezt én már nyugodtan mondhatom – odafigyelnek-e vagy sem, elismernek-e minket vagy nem.

– *A doktori iskola kapcsán már szóba került az utánpótlás kérdése, milyen elvek vezérlik itt a tanszéket?*

– Egy régi tanítványom mesélte, hogy ő mennyire szeret erre a tanszékre bejönni, mert ha más tanszékre beesnek, akkor potenciális riválisként tekintenek rájuk, itt pedig mindenkit örömmel fogadnak. Nézze, szükségünk van a fiatal utánpótlásra, ha azt akarjuk, hogy a társadalom- és várostörténet virágozzék Magyarországon. Valószínűleg a nagyon jó személyi adottságok is szerepet játszanak, nem hiszem, hogy e tanszéken bárki is hierarchikus beállítottságú lenne. És azt kell mondanom, hogy itt mindenki felnőtt számba veszi a diákokat, elvárások vannak. Már hallottam azt is, hogy a mi doktori iskolánk a legszigorúbb, de mi legalább törődünk velük. De hát egy régi egyetemen az egyetemi tanár az urakat kollega úrnak és a hölgyeket kolleginának szólította...

– *A Kövér-Gyáni kötet kritikáit olvasva az volt a benyomásom, hogy itt olyan nagy ellenállás van jelen a történetírás más ágai részéről, mintha a társadalomtörténet magát ortodoxiaként, kizáró módszerként jelenítené meg, holott*

ennek épp az ellenkezője, a nyitottság jellemző.

– Én is ezt érzem. Ez a tankönyv végeredményben történeti szociológiai előadásokból nőtte ki magát és azt hiszem, hogy sem Kövér, sem Gyáni nem állítják a kizárólagosságot, sőt akikre hivatkoznak, azok nem par excellence társadalomtörténészek: ez épp a nyitottságot mutatja. Az ő nyitottságuk hiánya, hogy egyszerűen nem fogják fel, nem csak számokat, tényeket kell közölni egy társadalomról, hanem a problémákat kell körüljárni. Kövérek vállalkozása pedagógiailag csak méltányolandó. Nem 60 ezer dátumot és számadatot tanultatok meg a diákokkal, hanem azt vázolom fel nekik, melyek az itt lezajló fő folyamatok, ezek hogyan közelíthetők meg, mi az eddigi vélemény róluk. Ebben mindig benne van az is, hogy lehet más vélemény is. Úgy látszik, ezt a történettársadalom nehezen viseli el.

– *Reménykedjünk, hogy a jövőben a diszciplináris súrlódások és problémák vitákkal lesznek feloldhatóak, igazi szakmai vitákkal, nem pedig féltékenységgel.*

– Na most azt hiszem, hogy a társadalomtörténészek között is, a Hajnal István Körben is vannak tagok közti ellentétek, de viták is. És a nyílt vitáknál nincs személyeskedés. Egy ilyen elnyomott diszciplínának megvannak az előnyei is: erősíti az emberek közti szolidaritást.

– *A kritikára való fogékonyság mennyire van jelen a történész szakmában?*

– Nem jellemző a szakmára, nem véletlen, hogy nálunk a kandidátusi védéseknél nem volt vita, nem volt hozzászólás. Mert a hozzászólásnak valami megfúrás jellege volt, voltak ugyanis ilyen előzmények. Amennyiben becsülte az ember az író, akkor az mondta: jó, akkor majd utána leülünk és megbeszéljük. De nem a plénum előtt. Most a végén, a kandidátusi lecsengésekor jött az a még rémesebb szokás, hogy különböző emberek felálltak, s elmondták, hogy az illető a legjobb családapa, családanya, kolléga és egyebek. Úgyhogy ebben a szakmában, hogy őszinte legyenek, sem a kritika, sem pedig az egymásra figyelés nem jellemző. Nézze meg például a Társulat által szervezett üléseket. Eleve úgy szervezik, hogy nyolc előadás után húsz perc marad vitára, ami tulajdonképpen egy előadásra sem elegendő. Nincsenek berendezkedve a reflexiókra.

– *Meg kell honosítanunk az angolszász kritikai szemléletet! Ott ez jól működik...*

– És soha nem személyeskedő! Hangnemében sachlich, de megemlíti a pozitívumokat is, még ha a könyv negatívumairól ír is. Az angolszászok ebben nem szégyenlősek. Reménykedjünk azonban a jövőben, legyünk optimisták. De ez most már a maguk feladata, lassan a maguk kezében van a dolog. Nézze meg, még van egy középgeneráció a tanszéken, de hát olyan hamar megöregszik az ember. Úgyhogy magukon sok múlik, hogy mi lesz itt. Ezért is örülök a folyóirat-alapítási kísérletüknek, ami remélem, sikeres lesz. Én ettől egy új hangot, egy új generációnak a hangját várom.

– *A többiek nevében is megígérem, hogy igyekezni fogunk és nagyon köszönjük a beszélgetést!*